

UDK 821.163.4.09

Stručni rad

Jakov SABLJIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet – Osijek

jsabljic@ffos.hr

CRNOGORSKOJ KNJIŽEVNOSTI – KNJIGA DUBOKE ODANOSTI

(Milorad Nikčević, *Crnogorska književnost od 1852. do 1918*,
Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012)

U radu se daje pregled trećeg sveska *Istorije crnogorske književnosti* koji je naslovljen *Crnogorska književnost od 1852. do 1918*. Njegov autor Milorad Nikčević u toj je književnoj povijesti obuhvatio razdoblje od pedesetih godina 19. stoljeća do Prvoga svjetskoga rata. Tada se javlja velik broj crnogorskih pjesnika, pripovjedača, putopisaca i memoarista, a postupno se afirmira i dramska književnost i književna kritika. U *Istoriji* je glavni oblik razdiobe analizirane književnoumjetničke strukture zasnovan na literarnim rodovima: poeziji, prozi, drami i diskurzivnom rodu. Zato se u radu daje pregled Nikčevićevih zaključaka o tipološkim posebnostima literarnih ostvarenja u okviru svakoga pojedinoga roda crnogorske književnosti romantizma, realizma i moderne. Posebno se izdvaja sinteza o crnogorskoj drami jer je autor toga dijela *Istorije* Aleksandar Radoman.

Ključne riječi: *povijest crnogorske književnosti, Milorad Nikčević, romantizam, realizam, moderna*

Milorad Nikčević vrlo je dobro poznat crnogorski filološki znanstvenik u dijaspori koji je svojim istraživačkim radom saznao temelje crnogorskoj povijesti književnosti. Materijalni je dokaz toj tvrdnji dragocjena knjiga *Crnogorska književnost od 1852. do 1918*, koja predstavlja treći svezak edicije *Istorija crnogorske književnosti*. U tom je dijelu *Istorije* dan pregled crnogorske književnosti s osobitim obzirom na razdoblja romantizma, realizma i moderne te su predstavljeni opusi najznačajnijih pisaca koji su djelovali između 1852. i 1918. godine.

Budući da je Milorad Nikčević objavio pionirsko izdanje, potrebno je, osim njegova sadržaja, osvijetliti novosti koje je u ulozi književnoga povjesničara unio u svoje kapitalno djelo. Najveća je novost čin postizanja literarne neovisnosti crnogorske književnosti. Ona se razmatra kao samo-svojan kulturni fenomen koji tvori bitnu sastavnicu crnogorskoga nacionalnoga identiteta. Iz toga se može iščitati inovativan odnos prema crnogorskoj književnosti koja se više ne razmatra kao lokalna/regionalna pojava u okviru srpske književnosti na tragu srpskoga literarnoga integralizma Jovana Skerlića, nego s gledišta autonomnosti književnoga razvoja i književnopovijesnoga imperativa traženja dominantni literarne strukture i njezinih tipičnih manifestacija. Valja naglasiti da drukčiji odnos prema crnogorskoj književnosti ne znači Nikčevićevu nekritičnost jer u svojem pristupu i tumačenjima književnim tvorbama zaključuje kako autori perioda u žarištu, osim pojedinih izuzetaka i to ne sasvim, nisu uspjeli svojim literarnim djelovanjem dosegnuti kvalitativnu razinu Petra II Petrovića Njegoša koji zato kao pisac funkcionira i kao nedosegnuta veličina, ali i kao kočnica ukupnoga razvoja.

Ono što je autoru, po osobnom priznanju, također bila otežavajuća okolnost, svakako je nedostatak izvora jer su književni tekstovi mnogih crnogorskih pisaca i dalje razasuti u književnoj periodici, neki su ostali u obliku neobjavljenih rukopisa ili su jednostavno zaboravljeni zbog nedostatka interesa i specijaliziranih istraživača crnogorista te zbog krivih predodžbi stvorenih o pojedinim autorima i njihovim djelima. Pored originalnih izvora Nikčević se u svojim književnopovijesnim odabirima i ocjenama također služio dosadašnjim pregledima i antologijama crnogorske književnosti, posebice: Trifuna Đukića, Milorada Stojovića, Čeda Vukovića, Vida Latkovića, Branka Banjevića, Radoslava Rotkovića i Sretena Perovića. Iako su mu preglednici dotičnih autora olakšali smjernice za oblikovanje vlastite priče o povijesti jedne specifične nacionalne literature, morali su se korigirati njihovi promašaji u određivanju pravoga stanja u tematsko-motivskome, žanrovskome i jezično-stilskome određenju crnogorske književnosti. Naime, u dosadašnjim historijskim vrednovanjima te književnosti osim ozbiljnoga književnopovijesnoga pristupa kronično je nedostajalo kompetentnih teorijski, kritički i znanstvenometodološki zasnovanih studija. Taj je nedostatak nadoknađen Nikčevićim trudom koji je rezultirao knjigom od čak 788 stranica.

U *Crnogorskoj književnosti od 1852. do 1918.* glavni je oblik razdobe analizirane književnoumjetničke strukture zasnovan na literarnim rodovima: poeziji, prozi, drami i diskurzivnom rodu. Klasificirajući i uspoređujući umjetnička ostvarenja crnogorske književnosti kao povijesnoga niza, Nikčević je osmislio nematerijalnu cjelinu danu skupom svih književnih sastavnica

koje su se izrazile u određenom literarnom ustrojstvu u pojedinim djelima. Inventarizacijom svih mogućnosti spisateljskoga stvaranja Nikčević na općoj razini zaključuje da u najvećem broju kako poetskih, tako i pripovjednih i diskurzivnih, odnosno putopisno-memoarskih tekstova prevladavaju elementi dokumentarizma te raznovrsna faktografska i folklorna građa, osobito ona iz svakodnevna ruralna života crnogorske prošlosti i onodobne sadašnjosti. Autor zamjećuje da je ta književnost mnogo manje obojena ideološkim i društveno-povijesnim značajkama, a mnogo je više obilježena folklorom i narodnim okruženjem. Upravo zbog toga crnogorska je književnost snažno obilježena stilskom matricom *folklornoga realizma*. Nikčević na temelju detaljnoga istraživačkoga uvida opravdano upotrebljava tu odrednicu budući da se crnogorska romantičarska poezija može podvesti pod sintagmatsku i stilističku etiketu nacionalnoga poetičkoga romantizma, odnosno folklornoga realizma u pripovijetkama, putopisima, dnevnicima i memoarima toga vremena.

Nikčevićeva povijest književnosti značajna je i po tome što je u njoj dan kompletan pregled života i rada te ocjena umjetničkih ostvarenja ne samo autora koji su dali izniman pečat crnogorskoj književnosti (Nikola I. Petrović Njegoš, Marko Miljanov Popović, Stefan Mitrov Ljubiša, Simo Matavulj), nego i djela velikoga broja drugih autora koji su se afirmirali u tom razdoblju pisanjem poezije, proze, drame i književne kritike. Primjerice svakako valja izdvojiti Stefana Perovića Cucu, istaknutoga vojvodu i pjesnika Mirka Petrovića, pjesnika i slavenofila Jovana Sundečića, zatim Jovana Popovića Lipovca, Filipa Kovačevića i mnoge druge. Takvi pisci, zajedno s Ljubišom, Markom Miljanovim i knjazom/kraljem Nikolom I, čine raznovrsnim razdoblje crnogorskoga romantizma i realizma. Nikčević napominje: „Njihovo stvaralaštvo, iako novijim kritičkim izdanjima nije estetički cjelovito valorizovano i prosuđeno, značilo je, u stvari, i po širini i zamahu, i po žanrovima, oblicima i strukturama, i po tematsko-jezičnim rasponima, izuzetan rast crnogorske književnosti od Petra II Petrovića Njegoša do pojave modernih književnih ostvarenja“ (str. 25). Prema tome slika svakodnevna literarna života Crne Gore u Nikčevićevoj je retrospektivi dobila reljefnije obrise budući da su se pod kritičkim povećalom našli svi autori sagledavanoga perioda bez obzira na kvalitativne omjere njihovih književnih tvorevina.

Znanstveno opravdanje cjelokupnoga literarnohistorijskog istraživanja zahtijevalo je i primjeren metodološki odabir u pristupu korpusu crnogorske nacionalne književnosti romantizma, realizma i moderne. Milorad Nikčević vrstan je metodolog koji je u književnopovijesnu pregledu i valorizaciji crnogorske književnosti druge polovice 19. stoljeća i početka 20. stoljeća primijenio mnoštvo metodoloških postupaka s ciljem da osvijetli najbitnije

značajke, književnokulturna i tipološka svojstva te strukturne kategorije poezije, pripovjedačke književnosti, nefikcionalnih žanrova, kritike, ali i prevedenih tekstova toga razdoblja. Osim književnopovijesnoga gledišta kojim je uvjetovano razvrstavanje književne građe i odnos prema njoj, Nikčević se naročito služi interpretacijom cjelokupnih tekstova, analizom njihovih pojedinih elemenata te sintezom zaključaka uobličениh u književnoestetske sudove koji se slažu s dotadašnjim ocjenama, ali ih nerijetko opovrgavaju ili korigiraju. Nikčević rabi i književne usporedbe ili paralele, primjerice kad uspoređuje narativne (ne)sukladnosti pojedinih elemenata Njegoševa *Gorskoga vijenca* te *Kanjoša Macedonovića* i *Pričanja Vuka Dojčevića* Stefana Mitrova Ljubiše. Takve usporednice mogu se naći i u paraleliziranju crnogorske i kontaktnih književnosti kao što su srpska i hrvatska, ali i stranih književnosti, posebice ruskoga literarnoga kruga. Pored toga Nikčević pojedine teme, motive i autorske literarne intencije tumači kulturološki stavljajući ih u širi društveni, povijesni pa i antropološki kontekst.

Prema tome iako Nikčević počinje svoj dio crnogorske literarne historije uvodom „Politički i društveni okvir nastanka književnosti“, ne može se tvrditi da je njegov pristup pozitivistički. Naime njegovo tumačenje književne oblikotvornosti povijesnih, ekonomskih i političkih silnica nije zasnovano na uzročnom odnosu izvan književnih čimbenika i književnosti. U svojim analitičkim i interpretacijskim pristupima razaznaje se priznavanje autonomnosti književnoga razvoja. Na primjer Nikčević prvo uočava strukturu stiha, položaj lirskoga subjekta ili očiste pripovjedača, tematski inventar djela i slično pa tek onda prelazi na definiranje odnosa književnosti i stvarnosti. Dakle uvodni je dio posvećen samookvirnom upoznavanju s društveno-političkim, prosvjetno-kulturnim i književnim prilikama u Crnoj Gori. Period društveno-političkih prilika obilježila je vladavina crnogorskih vladara, Danila i Nikole I Petrovića Njegoša koji je kasnije postao kralj. Osim njih navodi se, primjerice, vojvoda Mirko Petrović te drugi vladari koji su kao povijesne ličnosti ostavili dubok trag u tom vremenu. Oni su se prije svega zalagali za samostalnost, priznanje i ujedinjenje svih krajeva Crne Gore koji su bile pod okriljem Turaka, Austrijanaca i utjecajnih sfera drugih nacija. Nakon niza pobjeda nad Turskom, oslobođen je veći dio Crne Gore te je Berlinskim kongresom 1878. godine priznata neovisnost države. Tada su u sastav Crne Gore ušli gradovi Podgorica, Spuž, Nikšić, Kolašin, Žabljak, Bar i Ulcinj. Razvoj privrede u drugoj polovici 19. stoljeća rezultirao je razvojem prosvjetnog, književnog i kulturnog života kada se otvaraju škole, pokreću i tiskaju politički, stručni i književni listovi, almanasi, kalendari i druge periodične publikacije. Važnu ulogu u razvoju kulturnoga života imaju gradovi Nikšić i Cetinje koji postaju politička, administrativna, književna i kulturna središta zemlje.

Za vrijeme Danila I Petrovića i Nikole I Petrovića Njegoša otvoren je velik broj osnovnih i srednjih škola. Osnivanje škola imalo je veliko značenje u oblikovanju pojedinca, a cilj im je bio razvijati umne i fizičke sposobnosti te oblikovati jaku moralnu ličnost. Tu je veliku ulogu imala i pravoslavna vjera koja predstavlja važnu crtu crnogorskog društva. Na širenje kulture i prosvjete te na unapređivanje književnoga života velik utjecaj imali su časopisi: *Crnogorac*, *Glas Crnogorca*, *Prosvjeta*, *Luča*, *Zeta*, *Književni list*, *Nevesinje*, *Onogošt*, *Dan*, *Nova Zeta*. Ti su časopisi donosili mnoštvo informacija o školama, kulturnim zbivanjima i zakonima.

Na poticaj knjaza/kralja Nikole I u okviru Cetinjske čitaonice osamdesetih i devedesetih godina 19. stoljeća osnovana je dramska skupina čiji je zadatak bio izvođenje kazališnih predstava na osnovi predložaka knjaževih autorskih ostvarenja. Izvođena su djela: *Balkanska carica*, *Šaran*, *Maksim Crnojević*, *Bitka kosovska*, *Pola vina, pola vode* i mnoga druga. Za kulturni, politički, ekonomski i društveni napredak Crne Gore veliko je značenje imalo osnivanje tiskara. Poznate su tiskare Đurđa Crnojevića, Kotoranina Andrije Paltašića, Petra II Petrovića Njegoša te Državna štamparija. Navode se djela koja su tiskana, a neka od njih su: *Lijek jarosti turske*, *Pustinjak cetinjski*, *Srbska gramatika sastavljena za crnogorsku mladež*, *MilojeCvetić*, časopisi *Grlica*, *Barjaktar*, *Crnogorka*, *Narodna misao* i drugi. Preko književne periodike moguće je upoznati sav književni i kulturni život koji je ostavio traga na razvoj kulturne baštine Crne Gore. Osim već nabrojanih časopisa važno je navesti almanahe i kalendare koji su izlazili u drugoj polovici 19. stoljeća: *Orlić*, *Boka Kotorska*, *Srpski magazin*, *Boka*, *Grlica*, *Zahumlje*, *Lovćen*.

Poticatelji literarnih i kulturnih promjena u crnogorskom društvu razmatrana perioda svakako subili izvanjci koji su u crnogorskom žargonu nazivani nedomoroci, pridošlice, došljaci ili jabanci. Za razliku od inozemaca/inostranaca (npr. slikara Jaroslava Čermaka ili ruskoga povjesničara i etnologa Pavla Apolonovića Rovinskoga) koji su u dolazili iz stranih naroda, izvanjci su pristizali, ponajprije na Cetinje, iz zemalja u okruženju da bi doprinijeli književnu i kulturnu razvoju Crne Gore. Oni su uspješno obavljali određene javne, kulturne, državne, crkvene i političke poslove. Vršili su poslove učitelja u osnovnim i srednjim školama, bili su urednici periodičnih publikacija, politički namještenici itd. Iz hrvatskog i bosanskohercegovačkog područja došli su: Nićifor Dučić, Mihailo Mršić, Josip Slade, Baltazar Bogišić, Božo Novaković i Špiro Kovačević. Iz Vojvodine i Srbije istaknuti su: Simo Popović, Ljubomir P. Nenadović, Vaso Pelagić, Gavro Pešić i drugi. Simo Matavulj posebno se ističe svojim pripovjedačkim radom pa se time svrstava među one koji su svojim angažmanom i utjecajem imali značajnu ulogu u razvoju crnogorske književnosti.

Nikčević smatra da je pojavom izvanjaca došlo do narušavanja crnogorskoga nacionalnog i kulturnog prostora, do preobražaja, degeneriranja i rastakanja izvornoga crnogorskoga života. Navedeno je osobito vidljivo u sociolingvističkom pogledu jer su izvanjci kao učitelji srpskog jezika unosili leksičke, morfološke, fonetske i sintaktičke osobine srpskog ekavskog jezika što je dovelo do nestajanja, mijenjanja i zaboravljanja crnogorskih jezičnih specifičnosti.

Drugo veliko poglavlje Nikčevićeve *Istorije* naslovljeno je „Poezija druge polovine XIX i početka XX vijeka“. Po brojnosti pjesnika i po širini književnoga stvaralaštva, crnogorska je poezija toga vremena bila vrlo bogata. Od književnih vrsta najzastupljenije su lirske, epske-lirsko pjesme, a ponegdje i klasične deseteračke pjesme. Česti su motivi pjesama bili crnogorski junaci i njihova viteška postignuća, romantične emocije, sloboda te pohvale slavenstvu. Krajem 19. stoljeća u periodičnim se publikacijama javljaju epske strukture u kojima se govori o prošlosti Crne Gore.

Prvi dio poetskoga ciklusa koji obuhvaća liriku prigodne tematike ujedno je i najopsežniji, a takve su pjesme uglavnom objavljivane u periodici. Pojavljuju se zbirke rodoljubnih pjesama od čijih se autora ističe Risto Milić i njegove *Serbobranke* 1880. godine, Đuro T. Petrović 1889. objavljuje zbirku poezije *Hercegovka*, 1894. objavljena je zbirka didaktične i prigodne poezije knjaza/kralja Nikole I *Nova kola* te *Skupljene pjesme*, a 1896. Novica Nikolić javlja se zbirkom intimne poezije *Uzdisaji*. Nikčević na temelju pomnoga istraživanja sintetizira da su u periodici prvo mjesto zauzimale prigodne i rodoljubne pjesme, intimna lirska poezija, elegija i ljubavne pjesme, dok socijalne, misaone, humoristične, satirične pjesme i poezija za djecu nisu bile toliko zastupljene. Što se tiče jezika, formalnog izraza i motiva, cijelo je pjesništvo pripadalo stilskoj formaciji predromantizma i romantizma, a tek poneki primjeri realizmu. Od pjesnika koji su stvarali u tom razdoblju, ističu se još i Stefan Perović Cuca, Jovan Sundečić, Marko Miljanov i ostali.

Drugi dio poetskoga ciklusa čine epske junačke pjesme koje su nastale pod utjecajem ratnih zbivanja u duhu narodnoga pjesništva. Nikčević uočava da u pjesmama toga perioda prevladavaju deseterci i osmerci, a u njima se tematiziraju pojedini historijski događaji kao što su borbe i pobjede. Poznat je i epski spjev vojvode Mirka Petrovića Njegoša *Junački spomenik* objavljen 1895. Nikčević opravdano posebno izdvaja pjesnike koji su stvarali na tragu prigodnoga i domoljubnoga pjesništva knjaza/kralja Nikole I pa u njegove sljedbenike i epigone svrstava niz pjesnika kao što su: Risto Milić, Jovan Popović Lipovac, Jovan Roganović, Filip J. Kovačević, Radomir Krivokapić Orlinski i drugi.

U trećem dijelu crnogorskoga korpusa poezije od 1852. do 1918. Nikčević zamjećuje izmjenu tematike, poetskoga izraza, forme i strukture pjesme zajedno s prevladavanjem jednostavnih oblika kao što su legende, patriotske pokličnice i pohvalnice. U formi usmene pjesme nalazi nove tonove, konstatira da se u lirski svijet unosi funkcionalna refleksija te da se pokušava naći odgovor na pitanje o smislu poezije. U takvoj se lirici, na primjer u antologijskoj pjesmi „Borba sa šakalom“ Borislava Sl. Minića, nalaze *stidljivi* začeci moderne i najava impresionističke i simbolističke poetike.

U općoj ocjeni crnogorske poezije Nikčević je izrazito objektivan nepoštedno izražavajući mišljenje da su mnogi pjesnici ostali zarobljenici mita usmene književnosti i epskih narodnih pjesama. Osobito velik utjecaj na favoriziranje žanrovskog oblikovanja lirske građe po uzoru na pjesme „na narodnu“ svakako je imao Nikola I Petrović. Nikčević uvjerljivo prikazuje sve pozitivne i negativne strane njegova političkoga i literarnoga djelovanja. U književnom smislu famozni knjaz/kralj zapravo je „krivac“ za izostanak napetosti između književne norme onoga vremena i književnoga stvaralaštva. Naime obično razvoj književnosti pretekne literarni ukus pa je stanje književne strukture predmet stalnoga nadilaženja (Felix Vodička). Međutim kao u primjeru crnogorske književnosti kraja 19. i početka 20. stoljeća, ta je struktura iznimno dugo ostala okamenjena zbog jakog utjecaja crnogorske tradicije, ukorijenjenosti epske svijesti, brojnih povijesnih nedaća, stalne ratne opasnosti i, naposljetku, zbog njezina izvanknjiževnoga normiranja koje je poticao jedan politički moćnik.

Treće veliko poglavlje Nikčevićeve *Istorije* naslovljeno je „Proza druge polovine XIX i početka XX vijeka“. Taj korpus crnogorske književnosti podijeljen je u nekoliko kategorija: folklorne i didaktičke pripovijetke, istorijske pripovijetke, anegdotske i humorističko-satirične pripovijetke. U sklopu se toga poglavlja nalaze posebni odjeljci posvećeni pripovjedačkom radu Stefana Mitrova Ljubiše, Marka Miljanova Popovića, retrogradnoj poetici Vuka Stefanovića Karadžića, Cetinjskoj književnoj školi, modernističkim impulsima i avangardnim težnjama te jeziku crnogorskih pripovjedača.

Nikčević detektira da su crnogorski pripovjedači također iz usmene tradicije preuzimali svjetonazor te leksička, frazeološka, sintaktička i stilska obilježja crnogorskog narodnog jezika. Autor *Istorije* iscrpno razmatra Petra II Petrović Njegoša kao tvorca prvih pripovjednih struktura u crnogorskoj književnosti. Poznate su njegove pripovijetke *Žitije Mrđena Nesretnikovića njim samijem spisano* te *San na Božić* u kojoj je Njegoš nastojao pomoću motiva sna metaforički ukazati na problem zla i nepravde. Njegov temperament i misaonost doprinijeli su razvoju poetsko-meditativnih djela, a posebno mjesto tu zauzima spjev *Luča mikrokozma*.

Stefan Mitrov Ljubiša prikazan je kao jedan od ključnih predstavnika proze. Svoj je cjelokupni korpus objavio u istaknutim periodičnim publikacijama onoga vremena, a zatim ga sabrao u dvjema knjigama – *Pripovijest crnogorske i primorske* 1875. i *Pričanja Vuka Dojčevića* 1879. koja su ostala nedovršena.

U razdoblju od 1852. do 1918. Nikčević utvrđuje da su najbrojnije folklorne i didaktičke pripovijetke. One su tematski usmjerene na problematiku običnoga, svakidašnjega života, posebno seoskoga življa, a počivaju najvećim dijelom na usmenoj predaji. Pripovijetka iz narodnoga života označila je prijelaz iz romantizma u realizam, a naročito je bila zastupljena krajem osamdesetih i tijekom devedesetih godina 19. stoljeća te u manjoj mjeri na početku 20. stoljeća. Najznačajniji su njezini predstavnici: Luka P. Jovović, Savo P. Vuletić, Andrija Jovičević i Novica Kovačević Grahovski.

Crnogorci su veliku pozornost pridavali anegdoti, odnosno kratkoj priči koju su smatrali omiljenom narativnom vrstom. Kao predstavnici navode se, primjerice, Mihailo Vukičević i Milutin Tomić. U Vukičevićevu *Razgovoru bezazlena svijeta s crnogorskih posjedaka* ima gruboga humora i sarkazma. Pojava takvog humora najviše je došla do izražaja u opisima knjaževe sredine i njegove ličnosti zato što je Vukičević bio žestok protivnik politike knjaza/kralja Nikole I.

Pojavom moderne u književnosti, osobito na stranicama časopisa *Dan*, dolazi do promjena u osmišljavanju poetskoga i narativnoga svijeta. Afirmira se nov oblik stvaralačkoga senzibiliteta, lirske se vizije ostvaruju bogatijom metaforikom i simbolikom, slikama podsvijesti i snova, progovara se o osobnim traumama i nemirima. Napuštena je društveno-nacionalna i socijalna problematika, a sve se više pozornosti pridaje psihološkim analizama likova. Po Nikčeviću predstavnici takve poetike su: Dušan S. Đukić, Milorad Petrović, Nikola P. Škerović i Pero Šoć.

Nikčević sintetički zaključuje da se većina pripovjedaka iz razdoblja od šezdesetih godina 19. stoljeća pa do Prvoga svjetskoga rata žanrovski i tipološki nadovezuje na prozu koju je još ranije estetski odredio Vuk Stefanović Karadžić, a u Crnoj Gori u drugoj polovici 19. stoljeća Stefan Mitrov Ljubiša i Marko Miljanov Popović. U njima su osobito naglašene regionalne teme i motivi te folklorna komponenta koja je služila isticanju prosvjetiteljskih, socijalnih, moralnih, pravnih ili nekih drugih životnih načela. Folklornu pripovijetku postupno zamjenjuje čista pripovijetka s anegdotsko-realističkom i društvenom problematikom, a javlja se i povijesna pripovijetka.

Četvrto poglavlje *Istorije* specifičnoga je naslova – „Crnogorski bokokotorski i pljevaljski književni krug“. Autor je na početku poglavlja osvijetlio Boku Kotorsku kao kolijevku zapadnoeuropske kulture i civilizacije

mediteranske provenijencije, dao je povijesni pregled kulturnih i književnih uspona ranijih stoljeća na tom prostoru te opisao literarnu i kulturnu „dekadan-su“ Boke Kotorske krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Nikčević je u tom poglavlju skrenuo književnopovijesnu pozornost na manji broj autora iz tzv. pljevaljskoga i primorskoga književnoga kruga. Njihovo stvaralaštvo dosad nije istraživano na takav način i s tom sustavnošću pa je i u tome novost Nikčevićeve *Istorije*.

U pregledu bokokotorskog kruga pisaca, koji su djelovali od 1852. do 1918, navode se: Ivan Rupčić, Pavo Kamenarović, Josip Đurović, Srećko Vulović Peraštanin, Marko Car, Mitar Ivelić, Ida Verona, Vicko Tripković Podnopoljski, Veljko Radojević i Aleksandar Lj. Mitrović.

Među predstavnicima bokokotorskih pisaca naročito se ističe Marko Car koji je obilježio razdoblje realizma i dio moderne. Njegova djela predstavljaju vrijedan doprinos pripovjednoj, putopisnoj i esejističkoj književnosti. Književnu djelatnost počeo je u dubrovačkom *Slovincu* gdje je objavljivao poeziju. Najviše je stvaralačkog učinka imao u putopisima, književnoj kritici i esejistici. Od značajnijih djela ističu se zbirke proze *Primorke* te književne kritike u knjizi *Moje simpatije*.

Vicko Tripković Podnopoljski također pripada bokokotorskom krugu pisaca. Njegova pripovjedna proza nastala je kao spoj mediteranskog romantizma, realizma i moderne, a uzor su mu bili ruski realisti. Zalagao se za oslobođenje od tuđinske vlasti i cijela je njegova djelatnost prožeta rodoljubljem. Objavljuje djela pripovjedne proze *Mali vođa kroz Kotor* 1925, putopis i kratke narativne crtice vezane za tematiku Prvoga svjetskog rata pod naslovom *Iz komitskog vakt* (1926).

Osim bokokotorskoga kruga Nikčević dokazuje postojanje sjevernoga, odnosno pljevaljskoga kruga pisaca kojemu su pripadali Lazar Komarčić, Marko S. Popović, Rodoljub i Stevan I Samardžić. Lazar Komarčić pokreće časopis *Zbor* u kojem su promovirane socijalističke i liberalno-demokratske koncepcije. Nikčević tvrdi da je Komarčić romanom *Jedan razoren um* u crnogorsku književnost 19. stoljeća unio prve naznake psihološkog realizma. Od ostalih njegovih djela tu su još i romani: *Dragocena ogrlica*, *Bezdušnici*, *Moj kočijaš*, *Prosioci*, *Mučenici za slobodu*, *Dva amaneta*.

Iako organizira autore crnogorske književnosti u više krugova, Nikčević je zapravo opisao književnost koja se javljala na prostorima Crne Gore kao jedinstvenu nacionalnu književnost. On svojim istraživanjem pisane riječi i povijesnim činjenicama dokazuje da kod takvog literarnog mapiranja nije posrijedi regionalizam ili pokrajinsko stvaralaštvo budući da se pisane tvorevine obaju navedenih literarnih krugova ne mogu promatrati izolirano od onoga što je stvoreno u klasičnoj/slobodnoj Crnoj Gori. Predstavnici tih krugova ne

stvaraju nikakvu novu i posebnu tematiku, a jednako tako ne služe se u svojim tekstovima nekim drugačijim jezikom i stilom kojima bi se razlikovali od cetinjske književne škole. Podjela na krugove opravdana je samo uzimanjem u obzir burnih povijesnih zbivanja usred kojih su se predjeli crnogorske države i duhovnosti profilirali u zasebnim enklavama.

Peto poglavlje *Istorije* posvećeno je crnogorskoj dramskoj književnosti. Autor je toga dijela izdanja Aleksandar Radoman, mlad i perspektivan književni teoretičar i povjesničar koji bi, valja zaključiti na osnovi rezultata iznesenih istraživanja i načina prezentiranja građe, svakako mogao postati jedan od crnogorskih filologa važnih za znanstveni rad vezan uz domaću književnu baštinu. Radoman dramsko stvaralaštvo na prostoru Crne Gore nalazi u različitim razdobljima i to već od antike jer su tragovi scenskoga života zasvjedočeni iskopinama dramskih spomenika. U srednjem vijeku sredinom 10. stoljeća, utemeljenjem feudalne države, ostvareni su uvjeti za nesmetan razvoj kulture i umjetnosti. Iz bogoslužja se razvila liturgijska drama, a izvođači su bili svećenici. Dokaz prisutnosti drame pružaju fragmenti otkrivenoga rukopisa *Pontifikala Kotorske biskupije*. Na tragove scenskoga života u crnogorskom primorju tijekom renesanse upućuju dijelovi Držićeve komedije *Tripče de Utoľe* i *Arkulin*, a u tom razdoblju izvodila se također i komedija *Lukrecija ili Trojo*. Pravi kontinuitet dramske književnosti zamjetan je tek od 17. i 18. stoljeća. Najznačajniji je dramski pisac u baroku bio Ivan Antun Nenadić koji je poznat po tragediji *Bogoljubno prikazanje muke Gospodina našeg Jezukrsta*. U romantizmu se izvode djela Petra II Petrovića Njegoša – *Gorski vijenac* i *Lažni car Šćepan Mali* te naročito *Balkanska carica*, povijesna drama Nikole I Petrovića. Radoman navodi i ostala više-manje uspjela ostvarenja drugih dramatičara: Radoja Roganovića Crnogorca, Jovana Popovića Lipovca, Đura Špadijera i drugih.

U šestom poglavlju *Istorije* raspravlja se o putopisnoj i memoarskoj književnosti. Nikčević piše o sljedećim putopiscima: Lazaru Tomanoviću, Antu Gvozdanoviću, Marku Dragoviću, Jovanu Popoviću Lipovcu, Novici Kovačeviću Grahovskom, Marku Caru i drugima. U sklopu memoaristike izdvaja: Antuna Kojovića, Nikolu I, Mitrofana Bana, Gavra Vukovića i ostale. Kao posebnost putopisa i memoara Nikčević ističe težnju realističnom opisu i njihovu klasicističko-prosvjetiteljsku usmjerenost. Crnogorski putopisci i memoaristi težili su pobuđivanju interesa crnogorskog epskog čitatelja pa nerijetko rabe rodoljubne motive koji katkad poprimaju i estetsku vrijednost.

U poglavlju „Književna kritika i nauka o književnosti“ Nikčević napominje da književna kritika, esejistika i tekstovi iz područja povijest književnosti nisu bili u opisanom razdoblju toliko zastupljeni u Crnoj Gori kao što su bili u drugim zemljama. Također ni dosadašnji pregledi crnogorske

književnosti ne tematiziraju konkretno taj korpus tekstova. *Pregled književnog rada Crne Gore* Trifuna Đukića usputno spominje taj žanr, dok su Radoslav Rotković i Radivoje Šuković nastojali taj problem sagledati u širem kontekstu razvoja crnogorske književne periodike. Nikčević slabu zastupljenost književne kritike objašnjava izostankom školovanoga kadra, nedostatkom teorijskih i metodoloških koncepcija kritičkoga prosuđivanja strane literature i nerazvijenosti crnogorskoga literarnoga stvaralaštva u razdoblju romantizma i realizma. Nikčević izdvaja Jovana Ljepavu, pisca udžbenika iz teorije i povijesti književnosti, zatim bibliografa Marka Dragovića, Živka Dragovića kao autora udžbenika iz crnogorske povijesti i komentatora *Gorskoga vijenca*, potom književne kritičare Jovana Roganovića, Lazara Tomanovića i druge.

Napokon, u poglavlju „Evropski književni kontekst“ Nikčević vrednuje korpus u Crnoj Gori prevedene književnosti od 1852. do 1918. Prevoditeljskim radom u pojedinim časopisima (*Luča*, *Književni list*, *Dan*), almanasima i kalendarima stvarala se književna i kulturna klima, vršila prosvjetiteljska misija širenja spoznajnih vidika čitateljske publike i bogatilo književno iskustvo mladih stvaratelja. Isprva se prevodila romantičarska poezija, a potom i romantičarska/realistička pripovijetka, ponajprije iz ruske književnosti (Puškin, Ljermontov, Nadson, Turgenjev, Byron, Goethe). Međutim uvijek je postojao manje ili više izražen otpor prema tendencijama iz stranih, posebice zapadnoeuropskih literatura. Takvo je raspoloženje vladalo radi želje da se što jače očuva tradicionalna posebnost i konzervira nacionalno-romantičarski duh epske poezije.

Milorad Nikčević autor je koji je na stranicama svojega dijela crnogorske književne povjesnice s mnogo truda i istraživačkoga žara uspio predstaviti sve ličnosti jednoga vremena te protumačiti njihova djela u zacrtanu okviru. Nikčevićev jezik i stil pristupačan je i ne previše zahtjevan, a njegov historijski prikaz čita se čak i kao beletristički tekst budući da je autor, na određeni način, ispričao svoju priču o crnogorskoj književnosti. Ipak, valja naglasiti da je autor češće mogao izbjegavati nepotrebno ulančavanje sinonimnih riječi. Primjerice: „Kao rezultat takvoga susreta, ukrštanja i prožimanja...“ (str. 408), „...izmjenjuju različiti oblici i forme...“ (str. 450), „Novijih modernih tendencija, jačih odjeka i refleksa naći će se...“ (str. 450) itd. Vidljivo je i da je Nikčević u *Istoriju* integrirao svoj cjelokupni dosadašnji znanstveni rad. Naime poznato je da je Nikčević doktorirao na temi koja se odnosi na pripovijetku crnogorskoga 19. stoljeća, da je proučavao kulturne odnose Hrvata, Srba i Crnogoraca tijekom povijesti, da je istraživao baroknu književnost bokokotorskoga područja, da se bavio Rešetarovim komentarima Njegoševa djela... Međutim kod uklapanja cjelokupnih tekstova ili njihovih dijelova u cjelinu povijesti književnosti valjalo je veću pozornost posvetiti rekontekstualiziranju

već napisanih tekstova, odnosno njihovu prirodnijem usuglašavanju s novim kontekstom. Tako interpretacija Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića* nije bila nužna u poglavlju posvećenu izvanjcima u Crnoj Gori, a također je upitan povijesni pregled pisaca Boke Kotorske od najstarijih vremena s posebnim naglaskom na razdoblje baroka. Pogotovo je upitan zato što je već Radoslav Rotković u drugom svesku *Istorije* naslovljenu *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852.* u poglavlju „Barok i prosvjetiteljstvo“ tematizirao stare barokne i prosvjetiteljske pisce.

Crnogorska književnost od 1852. do 1918. obuhvaća razdoblje u kojem živi i djeluje velik broj književnika. U društveno-povijesnim procesima toga razdoblja sudjelovale su brojne kulturne, pravne i crkvene ličnosti koje su svojim radom doprinijele razvoju književnosti i kulture Crne Gore. Pregledom književnih vrsta obuhvaćeno je zaista mnogo crnogorskih pjesnika, pripovjedača, dramatičara, putopisaca, memoarista, teoretičara i kritičara te njihovih najznačajnijih djela koja su obilježila razdoblje romantizma, realizma i moderne u crnogorskoj književnosti.

Nikčevićev pionirski prodor u mnoge dosad neistražene terene crnogorskog književnog zemljovidai istodobno je neprocjenjiv znanstvenoistraživački pothvat, ali i čin od značajne simboličke vrijednosti za crnogorski kulturni i nacionalni identitet. Zato *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* ima veliko značenje za crnogorski jezik i književnost. Detaljnim opisom života i rada brojnih književnika i njihovih djela autor je dao prikaz ne samo literarnih i jezičnih karakteristika razdoblja romantizma, realizma i moderne u crnogorskoj književnosti već je kulturnu javnost upoznao s povijesnim i društveno-političkim prilikama koje su vladale u to vrijeme. Prema tome ta je *Istorija* ujedno i historija Crnogoraca iz književnopovijesne perspektive, ali istodobno i historija Nikčevićeva istraživačkoga rada. Naime to je izdanje rezultat cjeloživotnoga rada te takvo djelo može napisati samo autor koji se desetljećima sustavno bavio specijalnim područjem istraživanja – crnogorskom književnosti u južnoslavenskom literarnom okružju. Svojedobno je Isidora Sekulić objavila naslov *Njegošu – knjiga duboke odanosti*. Milorad Nikčević objavio je znanstvenu monografiju koja bi se u skladu s autorskim namjerama svakako mogla nasloviti i ovako: *Crnogorskoj književnosti – knjiga duboke odanosti*.

Jakov SABLJIĆ

**TO THE MONTENEGRIN LITERATURE
– A BOOK OF DEEP DEVOTION**

(Milorad Nikčević, *Montenegrin Literature from 1852 to 1918*,
the Institute for Montenegrin Language and Literature, Podgorica, 2012)

The author provides a review of the third volume of the *History of the Montenegrin Literature* entitled *Montenegrin Literature from 1852 to 1918*. In this volume, Milorad Nikčević encompassed the period from the fifties of the XX century to the World War I. A number of Montenegrin poets, narrators, and writers of travelogues and memoirs appeared at the time, while the drama literature and literary criticism were gradually developed. In the *History*, the main distinction criterion of analyzed literary-artistic structure is based on literary genres: poetry, prose, drama, etc. This is why the paper provides an overview of Nikčević's conclusions on typological particularities of literary works within the categories of the Montenegrin literature of Romanticism, Realism and Modernism. A synthesis on the Montenegrin drama, authored by Aleksandar Radoman, is particularly emphasized.

Key words: *History of the Montenegrin Literature*, Milorad Nikčević, *Romanticism*, *Realism*, *Modernism*